

УДК 929(477)

ДО 175-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВІДОМОГО ІСТОРИКА ВОЛОДИМИРА СТЕПАНОВИЧА ІКОННИКОВА

Тептюк Л.М., Худoley О.С.

Черкаський державний технологічний університет

Досліджено творчий шлях відомого історика, історіографа, джерелознавця В.С. Іконникова та його внесок у розвиток вітчизняної науки. На основі архівних документів, рукописних та опублікованих матеріалів проаналізовано головні аспекти його наукової діяльності. Акцентовано увагу на викладацькій роботі вченого у вищих навчальних закладах України. Особливо проаналізовано його багаторічну педагогічну діяльність в Університеті Св. Володимира. Відображено активну участь В.С. Іконникова у розбудові вищої жіночої освіти. **Ключові слова:** Університет Св. Володимира, науково-педагогічна спадщина, лекції, програми курсів, неопубліковані дослідження.

Постановка проблеми. Дослідження особистості є актуальним для сучасної історичної науки, адже саме особистість творить історію. Серед відомих істориків, які працювали в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст., почесне місце належить Володимирі Степановичу Іконникову (1841 – 1923) – професору імператорського Університету Св. Володимира, одному із перших академіків Української академії наук.

В.С. Іконников росіянин за національністю все своє життя провів на Україні. Тут, у Києві, він народився, навчався в Київському кадетському корпусі (1852 – 1861), здобув вищу освіту на історико – філологічному факультеті Київського університету (1861 – 1865). Багаторічна педагогічна діяльність ученого була міцно пов'язана з середніми та вищими навчальними закладами Києва, Харкова, Одеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для вивчення життєвого та творчого шляху В.С. Іконникова мають наукові студії І.Н. Войцехівської [1], В.І. Ульяновського [2], Р.А. Кіреєвої [3], А.А. Колесникова [4]. У своїх працях автори приділили увагу біографії, науковим надбанням, педагогічній діяльності вченого.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Засвоєння спадщини минулого, її критичне використання є однією з важливих умов росту як сучасної науки, так і суспільства в цілому. Важливу роль для історії відіграє особистість, тому вивчення життєвого шляху та наукової спадщини є актуальним для розвитку науки. Такі дослідники як І.Н. Войцехівська, В.І. Ульяновський, Р.А. Кіреєва, А.А. Колесников приділили увагу біографії вченого. Проте деякі сторінки його педагогічної та наукової діяльності залишилися висвітленими фрагментарно або дотично до інших проблем. Такий стан речей обумовлює необхідність докладнішого вивчення життя та творчого доробку В.С. Іконникова.

Метою статті є характеристика життєвого шляху та наукової діяльності В.С. Іконникова і його внеску у розвиток вітчизняної освіти.

Були використані такі методи дослідження: метод порівняння, історико-хронологічний метод, метод узагальнення фактичного матеріалу, метод періодизації.

Виклад основного матеріалу. Свою професійну діяльність В.С. Іконников пов'язав із науковою роботою у сфері історії і безпосередньо з викладанням у навчальних закладах. Учений

прагнув передати молодому поколінню якомога більше знань. В.С. Іконникова важко назвати неперевершеним лектором: він досконало володів матеріалом, але його манера читання лекцій не викликала захоплення. Студенти Університету Св. Володимира називали його «суцільним посиленням» через те, що його лекції були перенасичені бібліографічним матеріалом. Ще молодим науковцем він захоплювався історією і активно працював над нею все життя. З ранніх студентських листів В. Іконникова видно, що в майбутньому на погляди дослідника в царині історичної науки мав досить великий вплив М. Костомаров, який викладав в Університеті Св. Володимира в 1846 – 1848 роках. Для студента В.С. Іконникова він був взірцем викладача. У листі, адресованому другові дитинства, В. Іконников описав події, що відбувалися в квітні 1864 року, через які М. Костомарову не дозволили більше читати лекції в університеті. Тоді М. Костомарова з ініціативи та за наполяганням студентської сходки було обрано викладачем кафедри російської історії, але міністерство його кандидатуру не затвердило. В.С. Іконников зазначав з цього приводу: «Він сепаратист, він буде проповідувати свої ідеї, зіпсує покоління, – так кричать поліціанти-професори, для яких похвала керівництвом краще, ніж чесне слово. В інших прокинулася заздрість і вони говорять, що М. Костомаров списався і вони не розуміють, як його можна читати. О, старці, що посивіли на кафедрах, вам шкода співчуття для людини, яка стоїть вище вас!» [5]. Загалом, якщо оцінювати ранні твори В.С. Іконникова, можна констатувати, що він знаходився під значним впливом ідей М. Костомарова.

На час навчання В. Іконникова в Університеті Св. Володимира з професорів-істориків залишився тільки О. Ставровський (1809 – 1882), який викладав всевітню історію. Якість лекційного курсу була посередньою [6]. І саме відсутність серед викладачів справжніх професіоналів стала причиною того, що В. Іконников надавав особливого значення самоосвіті. Науковий світогляд вченого формувався переважно під впливом німецьких філософів Гегеля, Шлейдена, Фогта та ін.

По закінченню Університету Св. Володимира (1861 – 1865) та складання екзаменів 1 червня 1865 року В.С. Іконников був удостоєний стипендії кандидата історико-філологічного факультету. А 5 жовтня того ж року його зараховано в стипендіати для підготовки на звання професора. Саме з

того часу й бере початок його багаторічна педагогічна діяльність у середніх та вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси. Так, у 1865 – 1866 роках вчений викладав історію в Київській военній гімназії та історію загальної літератури в Київському інституті шляхетних дівчат.

Педагогічна діяльність молодого історика в Університеті Св. Володимира почалась не зовсім вдало. На початку 1866 – 1867 навчального року він прочитав дві пробні лекції: одну на тему «О причинах возвышения Москвы», запропоновану факультетом, другу – «Очерк общественного состояния России перед реформой Петра Великого» (інший варіант – «Общественное движение в Московском государстве в XVII в.») – за власним вибором [2, 21]. На думку тодішнього ректора університету К. Мітюкова, В. Іконников дозволив собі «ліберальні висловлювання», які й визначили долю вченого. На думку професора В. Ульяновського, університетське керівництво з різних причин на різних рівнях (попечитель, ректор, декан) та професор, який керував кафедрою російської історії (О. Ставровський), були налаштовані проти В. Іконникова як історика, що має схильність до свободи висловлювання власних думок. До викладання його не допустили.

В. Іконников змушений був поїхати до Харкова, де у 1866 – 1867 роках працював на посаді приват-доцента. Харків та Харківський університет зіграли важливу роль у формуванні особистості історика. Це був час його становлення, визначення кола наукових інтересів, вибір ним проблем дослідження. Загалом історик встиг прочитати в Харківському університеті 80 лекцій.

Незважаючи на переїзд до Одеси, а згодом назад до Києва, В. С. Іконников все життя підтримував тісні контакти з харківськими науковцями Д. Багалієм, М. Сумцовим [7], В. Саввою [8], В. Бузескулом [9] та ін. Епістолярна спадщина В. Іконникова свідчить про спільність їхніх наукових інтересів, щире повагу та співпрацю на ниві історичної науки. Але, від'їжджаючи з Харкова, науковець писав у листі до О. Кістяківського: «З якими відчуттями я тепер – це просто затискає мене. Нічого вірного не залишив я позаду себе, нічого вірного немає попереду. Карпова вже обрали, хоча мене запевняють, що представлять і мою кандидатуру» [10]. До Харкова В. Іконников їздив у 1902 році для участі в Археологічному з'їзді, відвідав знайомі місця, старих друзів. Він навіть відновив стосунки з вченим П. Лавровським і подарував йому свою книгу про Київ (1905 р.).

Повертаючись до подій 1867 року нагадаємо, що в Одесі В. Іконников склав магістерські іспити. Надалі історик працював викладачем географії в 2-й Одеській гімназії та викладачем російської історії та словесності у приватній Маріїнській жіночій гімназії [2, 29].

Того ж року В. Іконников успішно захистив дисертацію на тему «Максим Грек» [11] і отримав ступінь магістра російської історії. Ця праця згодом була значно перероблена автором і вийшла друком у Києві другим виданням у 1915 році.

У 1867 році у зв'язку зі звільненням доцента В. Більбасова, кафедра російської історії стала вакантною і Рада історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира запросила на цю посаду І. Лашнікова і В. С. Іконникова. М. Макси-

мович та О. Кістяківський посприяли переведенню вченого до університету. В. С. Іконников прочитав вступну лекцію під назвою «Общий взгляд на развитие науки русской истории», яка була опублікована в «Университетских известиях» і вийшла окремим виданням. Цей крок став початком 50-літньої діяльності вченого у цьому навчальному закладі. 23 лютого 1869 року його було обрано доцентом кафедри російської історії.

Коли в 1870 році членом кафедри російської історії став В. Антонович, кафедральне навантаження було поділене між ним та В. С. Іконниковим. Не маючи в розпорядженні документів, важко напевно стверджувати наявність безпосередньої угоди між науковцями про розмежування ділянок «як лекційних викладів, так і наукових студій» [12]. Проте з самого початку їх спільної викладацької діяльності В. С. Іконников читав курс історії Київської і Галицької Русі, етнографію та історію Північно-Східної Русі та Московської держави, історію Новгородської республіки, історію Росії в XVIII столітті та російську історіографію. Але не можна трактувати такий поділ буквально, адже не можливо повністю виключити один період при опрацюванні іншого. Наприклад, читаючи тему «История России с половины XV до конца XVIII века», ніяк не можна було обминути тему соціально-політичного та економічного розвитку України, зокрема з огляду на приєднання українських земель до Росії в результаті Переяславської Ради 1654 року й подальшого їхнього існування у складі Російської держави. Тому програма має пункти: «История малороссийского казачества XV – XVIII века», «История крестьянского сословия в Южной Руси с XV – XVIII века», «Города в Юго-Западной Руси. Околичная шляхта». А ось у «Программе по русской истории XVII века» за 1882 рік вживається назва Україна, а не територія «Юго-Западной Руси». Хоча вона написана не рукою В. С. Іконникова, але за його підписом. Текст програми переписав його студент. Вона містить такі положення: «Общие и частные причины, вызвавшие движение в Украине при Б. Хмельницком. Положение поляков в Украине. Общее положение дел в Малороссии», «Избрание в гетманы Выговского. Западная Украина (П. Дорошенко)», «Измена Брюховецкого и его борьба с Дорошенко», «Избрание гетманом Левобережной Украины Демьяна Многогрешного. Ханенко. Судьба Дорошенка. Роль И. Мазепы». Не оминув історик у «Программе по русской истории XVIII века» і такий розділ як «Движение Карла XII в Украину». Звісно, такі важливі сторінки української історії, описані В. Іконниковим, на тлі загального історичного полотна. Співпраця двох достойних вчених – В. Іконникова та В. Антоновича – була професійною.

У чернетці «В историко-филологический факультет мнение доцента Антоновича о возведении Иконникова в звание экстраординарного профессора по кафедре русской истории» виявляються два почерки. Один абзац належить В. Антоновичу, а решта – В. Іконникову. Це, власне, обґрунтування кандидатури В. Іконникова для затвердження на посаді екстраординарного професора. Цей документ можна, очевидно, трактувати як документ довіри до колеги, до його об'єктивності й професійних якостей.

У науковій кар'єрі В. Іконникова велике значення відігравав захист докторської дисертації «Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории» 9 листопада 1869 року в Новоросійському університеті [13]. А вже в 1871 році його обрано екстра-ординарим, а 5 листопада цього ж року – ординарним професором Університету Св. Володимира [14].

В 1870 – 1871 роках у Києві були відкриті систематичні публічні курси з природничих наук. Під впливом цих подій з'явилась думка про відкриття постійних загальноосвітніх курсів при Університеті Св. Володимира. З 1874 року В.С. Іконников виступив із публічними лекціями, у яких він торкався різних історичних аспектів, а також стану жіночого питання у Росії і закордоном. Інтерес до так званого питання був зумовлений безпосередньою участю науковця у становленні вищої жіночої освіти у Києві. Згодом цей інтерес вилився у порівняльно-історичний нарис «Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее», який вийшов друком 1874 року в «Университетских известиях» [15].

Про великий авторитет В. Іконникова серед колег свідчить той факт з 1877 по 1880 рік та з 1883 по 1887 рік його обирали деканом історико-філологічного факультету Київського університету [16].

Висновки і пропозиції. Отже, В. Іконников займався науковою діяльністю майже все своє життя і за цей час став автором понад 700 ґрунтовних наукових досліджень з історії України, Росії, джерелознавства, історіографії, киевознавства та ін. Вчений був одним із організаторів і керівників Історичного товариства Нестора – літописця, головним редактором єдиного тоді вузівського періодичного видання «Университетские известия», деканом історико – філологічного факультету Університету Св. Володимира, академіком Російської та Української академії наук, дійсним і почесним членом майже усіх тогочасних історичних товариств та комісій. Займаючи ряд посад у системі вищої освіти України вчений сприяв нагромадженню історичних знань, підготовці фахових кадрів.

Список літератури:

1. Войцехівська І. Від предків до нащадків (Життєпис вічизняного вченого історика Володимира Степановича Іконникова) / І. Войцехівська // Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал. 1997. – № 3. – С. 89-92.
2. Ульяновський В. І. Знаний і не знаний В.С. Іконников / В.І. Ульяновський // Історичні портрети. – К.: Либідь, 2004. – 426 с.
3. Киреева Р.А. А.Л. Іконникова и ее записки по историографии /Р.А. Киреева // История и историки: Историографический ежегодник. – Москва, 1975. – С. 195-198.
4. Колесников А.А. История русской женщины (А.Л. Іконникова – ученый и человек / А.А. Колесников // Вестник Алтайського государственного университета. – 1999. – № 3. – С. 347-350.
5. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 46. – Спр. 377. – Арк. 2.
6. Куликова-Радзівілл О. А. Формування історіософії В. С. Іконникова (до постановки проблеми) / О.А. Куликова-Радзівілл // Історичний збірник. Історія, історіософія, джерелознавство. – К., 1996. – С. 142.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 2052. – Оп. 1. – Спр. 486-487. – 2 арк.
8. ЦДІАК України. – Ф. 2058. – Оп. 1. – Спр. 236-242. – 12 арк.
9. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 48363-48408. – 56 арк.
10. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 68185. – Арк. 1.
11. Іконников В. С. Максим Грек / В.С. Іконников. – Вып. 1. – К., 1865. – 197 с.
12. Радзівілл О.А. В.С. Іконников та В.Б. Антонович: єдність протилежностей? / Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16 – 18 березня 1993, м. Київ) / О.А. Радзівілл. – К., 1994. – С. 178.
13. Іконников В.С. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории / В.С. Іконников. – К., 1869. – 562с.
14. Державний архів м. Києва (ДА м. Києва). – Ф. 16. – Оп. 469. – Спр. 138. – Арк. 650 – 652.
15. Іконников В. С. Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. Сравнительно – исторический очерк / В.С. Іконников // Университетские известия. – 1874. – № 6. – С. 243-292; С. 411 – 455.
16. ЦДІАК України. – Ф. 849. – Оп. 1. – Спр. 9-11. – 2 арк.

Тептюк Л.М., Худолей О.С.

Черкасский государственный технологический университет

К 175-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ИЗВЕСТНОГО ИСТОРИКА ВЛАДИМИРА ИКОННИКОВА

Аннотация

Исследованы творческий путь известного историка, историографа, источниковеда В.С. Іконникова и его вклад в развитие отечественной науки. На основе архивных документов, рукописных и опубликованных материалов проанализированы основные аспекты его научной деятельности. Акцентируется внимание на преподавательской работе ученого в высших учебных заведениях Украины. Отдельно проанализирована его многолетняя педагогическая деятельность в Университете Св. Владимира. Отражено активное участие В.С. Іконникова в развитии высшего женского образования.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, научно-педагогическое наследие, лекции, программы курсов, неопубликованные исследования.

Teptiuk L.M., Khydolei O.S.

Cherkasy State Technological University

TO 175-TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF THE FAMOUS HISTORIAN VLADIMIR STEPANOVICH IKONNIKOV

Summary

Studied creative way the famous historian, historian, dzhereloznavtsya V.S. Ikonnikova and its contribution to the science. Based on archival documents, manuscripts and published materials analyzes the main aspects of its research activities. The attention to academic teaching in higher educational institutions of Ukraine. A separate analysis of its multi-year teaching career at the University of St. Vladimir. Displaying actively involved VS Ikonnikova in the development of higher female education.

Keywords: University by St. Volodymyr, scientific and pedagogical activity, lectures, programs of courses, unpublished investigation.